

Geen angst, maar onbehagen

Resultaten van een Q-studie naar subjectieve sociale onveiligheid

Remco Spithoven, Gjalte de Graaf & Hans Boutellier

De hoofdvraag van dit onderzoek luidde: welke verschillende belevingen van sociale onveiligheid leven er in Nederland? Middels Q-methodologie zijn er vijf belevingen aangetroffen: ontstemde bewoners, onbezorgde libertaristen, angstige communitaristen, bezorgde toeschouwers en non-averse specialisten. Overall lijkt men sociale onveiligheid vooral op de samenleving te betrekken. Men is relatief weinig bezig met kansen op en gevolgen van persoonlijk slachtofferschap. Er lijkt voornamelijk sprake te zijn van zorgen over de morele gesteldheid van de samenleving. Daarmee lijkt moreel onbehagen in plaats van angst voor slachtofferschap een meer adequate uitleg voor de maatschappelijke beleving van sociale onveiligheid te vormen.

1 Inleiding

Het is *common knowledge* dat feitelijke onveiligheid en onveiligheidsbeleving niet zonder meer hetzelfde zijn. In de beleving van onveiligheid spelen allerlei factoren een rol die verder gaan dan de concrete problemen van criminaliteit, overlast en antisociaal gedrag. Dat maakt het een lastig te duiden fenomeen, voor de wetenschap, maar ook voor de politiek. En dat terwijl onveiligheidsbeleving een grote rol speelt in het maatschappelijk debat. Politici zijn doodsbenauwd onvoldoende gehoor te geven aan de roep om veiligheid. Ook in overheidsbeleid is men meer gaan koersen op de maatschappelijke onveiligheidsbeleving (Van den Herrewegen 2011). Het valt echter te betwijfelen of men deze gemakkelijk kan beïnvloeden (Terpstra & van der Vijver 2005). De culturele dimensies van onveiligheid, zoals 'angsten, wantrouwen, emoties, behoefte aan vertrouwen en bescherming' (Terpstra 2009, 123) veranderen niet zo snel. Onveiligheidsbeleving lijkt met andere woorden een referentiepunt zonder vaste coördinaten, en dat maakt het koersen erop tot een hachelijke zaak.

In het wetenschappelijk onderzoek zijn tal van factoren in kaart gebracht die een rol spelen in de beleving van onveiligheid, zoals eerdere slachtofferervaringen, omgevingsfactoren en persoonlijkheidstrekken (bijvoorbeeld Hale 1996). Er is echter kritiek op deze voornamelijk kwantitatieve onderzoekstraditie omdat zich deze 'hult in conceptuele onduidelijkheid en uitblinkt in ad-hoc operationaliserings' (Pleysier 2010, 33). Het multidimensionale karakter van onveiligheidsbeleving maakt operationalisatie ervan tot een complexe aangelegenheid. Ondanks de grote wetenschappelijke aandacht, 'surprisingly little can be said conclusively about the fear of crime' (Ditton & Farrall 2000, xxi). Men zou vooral repeterend in plaats van cumulatief te werk zijn gegaan, waardoor veel lacunes in de wetenschap zijn achtergebleven (Pleysier 2010).

Wij richten ons in deze studie op *subjectieve* sociale onveiligheid. Dit betreft een complexe set van interacterende gevoelens, percepties, emoties, waarden en oordelen en heeft betrekking op zowel persoonlijk als maatschappelijk niveau (Pleysier 2010). Onder subjectieve sociale onveiligheid verstaan wij in navolging van Vanderveen (2004, 79): '(d)e beleving van veiligheid evenals de opinies, normen, attitudes en het stellen van prioriteiten ten aanzien van veiligheid, en de interpretatie van situaties en gebeurtenissen'. Deze beleving beperkt zich niet tot reacties op criminaliteit (Pleysier 2010). Zo richt ze zich ook op overlast en asociale gedragingen, belevingen die '(...) veel meer samenhangen met de tolerantiedrempel van de burger dan met definities in de (straf)wet' (Ponsaers 2003, 25).

Het onderzoek naar onveiligheidsbeleving heeft zich tot nu toe voornamelijk beperkt tot angst voor criminaliteit. Het ontstane beeld van een min of meer angstige samenleving zou dan ook een artefact van deze onderzoekstraditie kunnen zijn (Ditton, Bannister, Gilchrist & Farrall 1999). Het spreekt immers voor zich '(...) dat iemand die naar één enkel aspect van onveiligheidsbeleving kijkt, tot andere bevindingen komt dan iemand die naar verscheidene aspecten kijkt' (Vanderveen, Pleysier & Rodenhuis 2011, 97). Verschillende factoren uit de persoonlijke, situationele en sociaaleconomische context en de inschattingen van kansen op en gevolgen van slachtofferschap zorgen voor veel potentiële diversiteit in de beleving van sociale onveiligheid. Deze diversiteit is nog weinig onderzocht (Vanderveen 2006). Dit artikel doet verslag van een eerder explorerend onderzoek met als doel de verschillende onveiligheidsbelevingen in Nederland te beschrijven waarin verschillende deelaspecten van onveiligheidsbeleving een rol spelen (Spithoven 2011; 2012). De hoofdvraag luidt: welke verschillende belevingen van sociale onveiligheid leven er in Nederland?

We bespreken nu eerst wat we in de literatuur aantreffen over onveiligheidsbeleving: wat is het en wat verklaart mogelijk de verschillen? Daarna presenteren we de uitkomsten van ons empirisch onderzoek. Middels Q-methodologie hebben we vijf verschillende belevingen van sociale onveiligheid in Nederland aangetroffen. Van elk van deze belevingen geven we een omschrijving waarna we een overkoepelende conclusie zullen trekken.

2 Literatuuroverzicht

In deze paragraaf gaan we in op de vraag wat we al weten over subjectieve sociale onveiligheid, gebaseerd op een literatuurstudie van Van Noije en Wittebrood (2010) – een uitbreiding van een eerdere studie door Oppelaar en Wittebrood (2006) – welke wij verder hebben aangevuld.

2.1 De individuele context van onveiligheidsbeleving

Mensen verschillen in hun beleving van sociale onveiligheid. Daar zijn vele oorzaken voor aan te wijzen. Zo zijn sommige mensen van nature angstiger aangelegd dan anderen. We spreken in dit kader over *dispositionele angst* (Van Noije & Wittebrood 2010). Ook is de een meer *risicosensitief* dan de ander (Wildavsky & Dake 1990). Daarnaast zijn er mensen met een *specifieke angst* voor criminaliteit. Deze

angst vertekent het beeld van de risico's die ze lopen (Sjöberg 2000). Deze angst hangt ten dele samen met de *inschattingen van persoonlijke kwetsbaarheid en zelfredzaamheid*. Bij deze kwetsbaarheid wordt onderscheid gemaakt in de *fysieke kwetsbaarheid* en de *psychische kwetsbaarheid*. Deze omvatten respectievelijk de inschatting van de mate waarin men zich fysiek en psychisch kan verweren in een onveilige situatie. Ook wordt er een *sociale kwetsbaarheid* onderscheiden. Mensen uit een lagere sociale klasse hebben minder middelen om zich tegen sociale onveiligheid te beschermen. Zodoende houdt deze kwetsbaarheid verband met de *sociale positie van mensen*.

Verder speelt slachtofferschap een rol. Hierbij valt *direct slachtofferschap* van *indirect slachtofferschap* te onderscheiden. Daarmee worden respectievelijk persoonlijk slachtofferschap van sociale onveiligheid en ervaringen van anderen uit de omgeving aangeduid. Of men persoonlijk slachtoffer van sociale onveiligheid wordt, is grotendeels afhankelijk van de *blootstelling* van individuen. Deze wordt bepaald door de *levensstijl* en *routinematige activiteiten*. Het *mediagebruik* van mensen heeft tevens invloed op indirect slachtofferschap (Van Noije & Wittebrood 2010). Ook beïnvloedt mediagebruik het *wereldbeeld* dat mensen hebben. Dit wereldbeeld heeft een doorwerking op de onveiligheidsbeleving van mensen (Slovic 2000).

Wanneer mensen met sociale onveiligheid worden geconfronteerd, verschillen zij in hun *copingsstrategie*. Dit zijn zowel gedragsmatige als psychologische aanpassingen om met een stressvolle situatie om te gaan, deze te beheersen, te verminderen of te minimaliseren. Dit heeft tevens invloed op het *vermijdingsgedrag* van mensen. Wanneer mensen sociale onveiligheid verwachten, passen zij op voorhand hun handelingen aan om een daadwerkelijke confrontatie te voorkomen (Van Noije & Wittebrood 2010).

2.2 De situationele context van onveiligheidsbeleving

De omgeving waarin mensen zich bevinden, speelt ook een rol in de beleving van sociale onveiligheid. Allereerst is de *bekendheid met de omgeving* van invloed. Mensen voelen zich veiliger in hun eigen woonomgeving dan in onbekende omgevingen. Daarnaast leidt *beperkt zicht* tot gevoelens van onveiligheid. Het signaleren van *criminaliteit*, *overlast* en *verloedering* beïnvloeden de onveiligheidsbeleving negatief.

De *sociale cohesie* van de woonomgeving, *de mate van onderling vertrouwen* en *gemeenschappelijke verwachtingen* zijn tevens van belang. Wanneer mensen hun omgeving zien als een plek waar men elkaar kent, naar elkaar omziet en men persoonlijk wil investeren in de samenleving, dan voelen zij zich veiliger. De *bekendheid met de personen* in de omgeving speelt dus een rol. Ook de *sociale samenstelling* van de woonomgeving heeft een invloed. Vooral de etnische samenstelling en de *instabiliteit in sociale samenstelling* door vele verhuisbewegingen blijken hun weerslag te hebben (Van Noije & Wittebrood 2010). Verder is *zelfredzaamheid van de omgeving* van belang. Deze bestaat uit 'de kwaliteit van woningen, de lokale woonomgeving en sociale voorzieningen alsook het toekomstperspectief van de buurt' (Boers, Van Steden & Boutellier 2008, 41).

2.3 De sociaal-culturele context van onveiligheidsbeleving

Sinds de start van het onderzoek naar onveiligheidsbeleving is bekend dat de samenleving en processen van verandering die daarin spelen, een achtergrond zijn waartegen mensen hun beleving van sociale onveiligheid vormen (Pleysier 2011). Wat zijn deze sociaal-culturele veranderingen voor de Nederlandse samenleving?

De *verhoudingen tussen het individu en de samenleving* zijn sterk veranderd (Van Noije & Wittebrood 2010). Door verschillende *sociale veranderingen* – door Schnabel (2000) samengevat langs individualisering, informalisering, informatisering, internationalisering en intensivering – is er sprake van een *toename van onzekerheid* (Boutellier 2005). Als gevolg van deze sociale veranderingen zou er sprake zijn van een *verdere afname in de traditionele waarden en solidariteit in de samenleving* (Van Noije & Wittebrood 2010). Daarnaast zou er door het vervagen van verbindingen tussen samenleving en individu een *fundamentele onzekerheid over potentiële gevaren* zijn ontstaan. Het zogenoemde sociale vangnet zou immers voor een groot deel niet meer bestaan (Svendsen 2007). Het onbegrensde leven in de huidige samenleving vraagt gelijktijdig om bescherming, want men streeft naar het *samenvallen van vrijheid en veiligheid* (Boutellier 2005). De *traditionele instituties schieten tekort* in het bedienen van de burgers (Hajer & Schwarz 1997).

De *ontwikkelingen in de media* over de wijze waarop en mate waarin berichten over sociale onveiligheid worden weergegeven, hebben een invloed op de beleving van sociale onveiligheid van mensen. Hoe persoonlijker de berichtgeving over slachtofferschap wordt vormgegeven, hoe meer mensen dit op hun eigen situatie betrekken en zich met het slachtoffer identificeren. Ook de *ontwikkelingen van de economie* zouden een onzekerheid teweegbrengen die een voedingsbodem voor onveiligheidsgevoelens zou vormen. Daarnaast is het *politieke klimaat* van invloed. De mate van optimisme of pessimisme in de politiek heeft zijn weerslag op de publieke opinie over een veelvoud aan sociale en economische zaken, waaronder sociale onveiligheid (Van Noije & Wittebrood 2010).

2.4 Inschattingen van kansen en gevolgen

Naast de persoonlijke en situationele factoren spelen ook inschattingen van kansen op en gevolgen van slachtofferschap een rol. Allereerst speelt de *inschatting van de kans om zelf het slachtoffer van criminaliteit te worden* (Boers e.a. 2008) een rol. Hoe groter men de kans op slachtofferschap inschat, hoe meer onveiligheid men zou beleven. Er zijn daarnaast verschillende gevolgen van slachtofferschap te onderscheiden: *persoonlijke gevolgen, financiële gevolgen en gevolgen voor de sociale omgeving*. Ook spelen de *mate van verlies van controle over de situatie*, en de *mate van onzekerheid over de uitkomst van de gebeurtenis* een rol bij de inschattingen die mensen van de gevolgen van slachtofferschap maken (Lupton & Tulloch 2002).

3 Diverse belevingen van sociale onveiligheid

Alle hiervoor genoemde factoren en de inschattingen van kansen op en gevolgen van slachtofferschap zorgen in potentie voor veel diversiteit in de beleving van

sociale onveiligheid. Om een verbeterd zicht op deze diversiteit te verkrijgen, maken verschillende auteurs (o.a. De Groof 2006) een onderscheid tussen verschillende subvarianten van onveiligheidsbeleving. Te onderscheiden zijn: 'de angst om daadwerkelijk slachtoffer te worden van criminaliteit; de onrust over criminaliteit als maatschappelijk probleem; de onvrede met allerlei sociale problemen; en de algemene onzekerheden die samenhangen met de maatschappij waarin wij leven' (Boers e.a. 2008, 40).

3.1 De rol van maatschappelijk onbehagen

De laatst genoemde subvariant, maatschappelijke onzekerheden, zou tot onbehagen kunnen leiden; dit onbehagen zou de functie van een spons vervullen, '(...) absorbing all sorts of anxieties about related issues of deteriorating moral fabric, from family to community to society' (Jackson 2006, 261). In het internationaal onderzoek is er de laatste tijd veel aandacht voor de invloed van dit vage onbehagen op de beleving van sociale onveiligheid.

De veronderstelling is dat men in de beleving van onveiligheid – onbewust – meer diffuse angsten en onzekerheden projecteert, waardoor de onveiligheidsbeleving sterk wordt beïnvloed door de dynamische condities van het alledaagse, moderne leven (Lupton 2000). Men zou kortweg tastbare discoursen aangrijpen om dit vage onbehagen te ventileren (Hollway & Jefferson 1997). Daarmee liggen zorgen over de maatschappelijke gesteldheid, normen en waarden (Van Stokkom 2010) en bredere zorgen over de snelheid en richting van sociale veranderingen (Gray, Jackson & Farrall 2011) aan de basis van dit onbehagen. De invloed van dit onbehagen op de beleving van sociale onveiligheid is in verschillende internationale studies bevestigd (Hummelsheim e.a. 2011; Pleysier 2010).

3.2 De rol van risicoaversie

Een opvallend en terugkerend element in het onderzoek naar onveiligheidsbeleving en risicoperceptie is dat er verondersteld wordt dat men 'kans' op 'pech' en 'ongeluk' in de huidige samenleving zou willen uitsluiten (Vanderveen 2006). Scott (2000) en Douglas (1992) noemen dit risicoaversie.

Risicoaversie kan voor sociale onveiligheid worden gedefinieerd als een non-acceptatie van misdadige of asociale gedragingen dan wel handelingen van andere mensen. Van der Wurff (1992) beziet onveiligheidsbeleving in dit kader als een maatschappelijk verwerpingssignaal van criminaliteit. Men zou het verstoren van solidaire omgangsvormen als zeer verwerpelijk ervaren (Van Noije & Wittebrood 2010). En het is volgens Jackson (2002) aannemelijk dat dit signaal, als gevolg van de toegenomen aandacht voor onveiligheid, de afgelopen decennia aan kracht heeft gewonnen. Maar over de oorzaak van deze aversie bestaan verschillende, veelal impliciete verklaringen.

Aversie kan als gevolg van sociaal-culturele veranderingen worden onderscheiden. Op basis van deze veranderingen is er een diepgaande angst, zorg of onvrede ontstaan over de sociale onveiligheid in de samenleving. Deze zorg vertaalt zich in de maatschappelijke focus eenieder van potentiële risico's te vrijwaren door risicovol gedrag te willen beheersen (Garland 2006). Aversie kan ook als neveneffect van beleid worden onderscheiden. Wanneer sociale onveiligheid toch optreedt, zou de

overheid in de ogen van de burger onnodig falen. Immers, overheden hebben criminaliteit en overlast als beleidsonderwerp onderschreven (Boutellier 2005) en de burger zelf heeft zijn verantwoordelijkheid genomen door zich tegen het restrictie te verzekeren (Aharoni 1981).

4 Onveiligheidsbeleving in Nederland

De vraag blijft welke verschillende belevingen van sociale onveiligheid er in Nederland leven. Onveiligheidsbeleving wordt meestal via surveys onderzocht. Er bestaat echter consensus over de betrouwbare validiteit van veel van deze studies (Pleysier 2010, Vanderveen 2006, Jackson 2002). Verder is het is de vraag of er met een survey recht kan worden gedaan aan de complexe natuur van subjectieve sociale onveiligheid (Mythen 2004). Ook is er in empirische zin nog te weinig bekend over de variëteit in de subjectieve sociale onveiligheid (Vanderveen 2006) om via surveys op zoek te gaan naar de verdeling van deze verschillen (De Vaus 2001).

De meest geschikte methode voor het in kaart brengen van verschillen in subjectiviteiten is Q-methodologie. De Q-methode is een gemengde kwalitatief-kwantitatief *small-sample*-methode, die een wetenschappelijke basis vormt voor de systematische studie van subjectiviteiten, zoals meningen, attitudes, voorkeuren, enzovoort (Brown 1980; 1993; Watts & Stenner 2005). De resultaten van Q-studies zijn geen logisch door de onderzoeker geconstrueerde clusters; de gevonden clusters komen voort uit de empirische data; ze zijn *operant* (De Graaf 2005; Van Exel, De Graaf & Rietveld 2005). Q-methodologie kan karakteristieken van een onderzoekspopulatie aantonen, onafhankelijk van de verdeling van deze karakteristieken in de populatie – precies wat wij met onze onderzoeksvraag beogen. In tegenstelling tot surveys die patronen van variabelen opleveren, levert de Q-methodologie patronen van mensen op. De belangrijkste bron voor Q-methodologie is Stephenson (1953); binnen de sociale wetenschappen is Brown (1980) een klassieker. Q-methodologie is hier toegepast in een aantal stappen: selectie van de relevante statements (Q-set), selectie van de respondenten (P-set), het rangordnen van de statements door de respondenten (Q-sorting), en de interpretatie van de resultaten (Q-analyse).

4.1 De statements: de Q-set

In een Q-studie wordt respondenten een verzameling statements over een bepaald onderwerp voorgelegd: de Q-set. Deze Q-set is een verzameling statements die representatief is voor de belangrijkste aspecten van het te onderzoeken fenomeen, in dit geval subjectieve sociale onveiligheid. Om de Q-set te construeren, hebben we een literatuurstudie verricht naar aspecten die relevant zijn, zoals gebruikelijk in de Q-methodologie (Brown 1980). Met andere woorden, de Q-set betreft statements die zijn gebaseerd op de mogelijke factoren die van invloed zijn op de onveiligheidsbeleving zoals we die in de literatuur hebben aangetroffen (vgl. De Graaf 2011). De cursief weergegeven elementen uit de vorige paragraaf zijn meegenomen. Enkele statements zijn omwille van begrijpelijkheid vertaald

naar eenvoudige statements, maar de kern van de aangetroffen factoren is in de statements onaangepast gebleven (Brown 1980). Een overzicht van de totale Q-set is in bijlage 1 opgenomen.

4.2 *Selectie van respondenten: de P-set*

Respondenten worden bij een Q-studie niet random gekozen, maar theoretisch geselecteerd, zodat alle mogelijke gezichtspunten worden meegenomen (Brown 1980). Meestal kent een Q-studie veertig tot zestig respondenten: ‘(...) all that is required are enough subjects to establish the existence of a factor for purposes of comparing one factor with another. What proportion of the population belongs in one factor rather than the other is a wholly different matter and one which Q technique as such is not concerned’ (Brown 1980, 192). Wij hebben gekeken op basis van welke gronden verwacht kon worden dat respondenten van opvatting verschillen aangaande onveiligheidsbeleving; in dit geval expertise en geslacht. Expertise omdat uit empirische studies naar risicopercepties in normatieve zin bleek, dat experts een onderscheidende opvatting over risico’s hebben (Wildavsky & Dake 1990). De selectie op geslacht vond plaats omdat uit de studies naar subjectieve sociale onveiligheid is gebleken dat mannen en vrouwen hier opmerkelijk in verschillen (Hale 1996).

Naast expertise en geslacht hebben wij er zorg voor gedragen dat de respondenten verschillen op basis van de volgende kenmerken: leeftijd, etniciteit, politieke oriëntatie, economische positie, sociaaleconomische positie van woonomgeving, levensstijl en mediagebruik (Van Noije & Wittebrood 2010; Hale 1996). Elk van deze kenmerken is opgedeeld in categorieën, waarlangs de selectie van de respondenten heeft plaatsgevonden (Brown 1980). Aan studenten en contacten uit het sociale netwerk van de eerste auteur is gevraagd om uit te zien naar bekenden die aan de selectiecriteria voldeden en hen te verzoeken om als respondent aan het onderzoek deel te nemen. Vervolgens is ook aan deze respondenten weer gevraagd om uit te zien naar potentiële respondenten. Zo hebben uiteindelijk 97 respondenten de statements naar hun mening gesorteerd, een hoog aantal voor een Q-studie. In bijlage 2 is een overzicht van de selectiestructuur en de verdeling van de respondenten over deze structuur opgenomen.

4.3 *De Q-sort*

Tijdens het sorteren (Q-sorting) van de Q-set geven respondenten hun mening over de set van statements, waardoor hun individuele standpunt zichtbaar wordt. Stephenson heeft Q-methodologie een inversie van de conventionele factoranalyse genoemd, omdat het personen correleert in plaats van testitems. Als ieder individu volstrekt unieke voorkeuren zou hebben, zouden hun Q-sorts niet correleren. Als er echter significante clusters van correlaties bestaan, kunnen ze aan een factoranalyse onderworpen worden en beschreven worden als gemeenschappelijk gezichtspunten, en kunnen individuen aan een bepaalde factor worden gerelateerd.

De respondenten is gevraagd de statements volgens een quasi-normale distributie te rangordenen (zie figuur 1). De twee statements waar zij het het meest mee eens waren, werden rechts neergelegd (voor een score van +5); de twee waar zij

Figuur 2. Ontstemde bewoners (A)

#	Stelling	Positie				
		A	B	C	D	E
47	Er is een afname van normen en waarden in onze samenleving waardoor men minder rekening met elkaar houdt.	5	1	4	4	0
32	De overheid en politie schieten tekort in het aanpakken van criminaliteit en asociaal gedrag.	4	-1	0	1	1
54	Omdat men zich in onze samenleving steeds meer op zichzelf richt, voelt men zich minder verantwoordelijk voor elkaar en is men steeds anoniemier in de samenleving.	4	1	5	2	4
37	Ik ben van mening dat de criminaliteit in Nederland de afgelopen jaren is toegenomen en zal blijven toenemen.	3	-1	0	2	-1
15	In mijn omgeving vertrouwt men elkaar, ziet men naar elkaar om, heeft men iets voor elkaar over en wil men iets voor de samenleving betekenen.	0	2	1	3	2
40	In de ideale wereld doet iedereen wat hij of zij zelf wil, elke regel en controle daarop beperkt die vrijheid.	-5	-1	-3	-1	-3

5 Resultaten

5.1 Beleving A: Ontstemde bewoners

Ontstemde bewoners hebben het gevoel te wonen in een omgeving waarin men elkaar niet direct vertrouwt, naar elkaar omziet of iets voor elkaar en de samenleving over heeft (#15): *'Ik vind dat we elkaar te weinig kunnen vertrouwen en dat mensen in de omgeving nauwelijks naar elkaar omzien'*. Ze signaleren criminaliteit (#12), overlast (#4) en verloedering (#8) in hun woonomgeving. Ze zijn van mening dat de criminaliteit in Nederland de afgelopen jaren is toegenomen (#37): *'Het is een bedreiging voor de maatschappij en de maatschappij wordt steeds harder, criminaliteit stijgt en daders worden steeds jonger. Wanneer hier niets aan gedaan wordt, zal dit blijven toenemen.'* Ook vinden ze dat normen en waarden zijn afgenomen (#47) en dat men zich in onze samenleving steeds meer op zichzelf richt (#54): *'De samenleving verhardt en we worden steeds individualistischer. Hier moet keihard tegen opgetreden worden. Op straat moet crimineel gedrag en asociaal gedrag keihard afgestraft worden zodat duidelijk is dat je je te gedragen hebt. Normen en waarden moeten aangescherpt worden.'*

Men heeft er geen vertrouwen in dat de overheid en de politie echt iets tegen de criminaliteit doen (#53) *'Zowel in de politiek, bij het Openbaar Ministerie als in de uitvoering van beleid tegen criminaliteit zijn we in Nederland te soft'*. Ze geven aan dat ze regels en controle zeer belangrijk vinden (#40). Criminaliteit en ander asociaal gedrag vinden ze onacceptabel (#23) en ze vinden dat de veroorzakers moeten worden aangepakt (#13). Ze geven aan dat ze zich zorgen maken over criminaliteit als probleem in de samenleving (#10): *'Je hoort en ziet steeds meer criminaliteit, ook in mijn eigen omgeving. Het vormt een steeds groter probleem. Ik maak me hier zorgen om voor nu en voor de toekomst.'*

Figuur 3. Onbezorgde libertaristen (B)

#	Stelling	Positie				
		A	B	C	D	E
36	In de ideale wereld zouden macht en welvaart eerlijk over de mensen zijn verdeeld.	-2	5	1	-1	-3
35	Ik streef naar zoveel mogelijk vrijheid in onze samenleving.	1	4	-1	1	-2
7	Als ik het slachtoffer van criminaliteit zou worden, zou ik mijn verlies van controle over de situatie het ergste vinden.	0	3	0	1	0
12	In mijn omgeving komt regelmatig criminaliteit voor.	1	3	-4	-5	5
47	Er is een afname van normen en waarden in onze samenleving waardoor men minder rekening met elkaar houdt.	5	1	4	4	0
50	Ik heb het gevoel dat er in onze samenleving bedreigingen zijn die zomaar kunnen toeslaan.	3	0	3	0	3

Figuur 4. Angstige communitaristen (C)

#	Stelling	Positie				
		A	B	C	D	E
54	Omdat men zich in onze samenleving steeds meer op zichzelf richt, voelt men zich minder verantwoordelijk voor elkaar en is men steeds anoniemer in de samenleving.	4	1	5	2	4
25	De kwaliteit van de woningen, de lokale woonomgeving, sociale voorzieningen en het toekomstperspectief van mijn omgeving vind ik goed.	1	2	4	5	1
2	Ik ervaar het leven in onze samenleving als onzeker.	-2	-2	2	-4	1
12	In mijn omgeving komt regelmatig criminaliteit voor.	1	3	-4	-5	5
4	In mijn omgeving komt regelmatig overlast voor.	1	1	-5	-5	5

5.2 Beleving B: Onbezorgde libertaristen

Onbezorgde libertaristen signaleren criminaliteit (#12), overlast (#4) en verloederings (#8) in hun omgeving maar hebben wel het gevoel te leven in een omgeving waar men naar elkaar omziet en elkaar vertrouwt (#15): *'Ik vind dat het belangrijk is om wat voor elkaar over te hebben, sociaal te zijn'*. Ze geven aan dat macht en welvaart idealiter eerlijk over mensen zouden zijn verdeeld (#36) en dat ze naar zo veel mogelijk vrijheid streven (#35): *'Iedereen zou de vrijheid moeten hebben om in zijn of haar eigen leven keuzes te maken en daarbij ook buiten de grenzen van macht van anderen te zijn.'* Ze zijn slechts in beperkte mate van mening dat er een afname van normen en waarden in de samenleving is (#47) en men zich meer op zichzelf is gaan richten (#54).

Ze hebben niet het gevoel dat er bedreigingen in de samenleving zijn die zomaar kunnen toeslaan (#50) en zijn überhaupt niet angstig aangelegd (#49): *'Ik merk dat andere mensen mij soms op gevaren wijzen, zoals bijvoorbeeld 's nachts alleen over straat gaan, terwijl ik dit niet als gevaar zie'*. Men is met name ontevreden over de sociale problematiek (#6) en maakt zich niet echt zorgen over criminaliteit als probleem in de samenleving (#10). Criminaliteit en ander asociaal gedrag vinden ze echter wel onacceptabel (#23).

Figuur 5. Bezorgde toeschouwers (D)

#	Stelling	Positie				
		A	B	C	D	E
25	De kwaliteit van de woningen, de lokale woonomgeving, sociale voorzieningen en het toekomstperspectief van mijn omgeving vind ik goed.	1	2	4	5	1
47	Er is een afname van normen en waarden in onze samenleving waardoor men minder rekening met elkaar houdt.	5	1	4	4	0
37	Ik ben van mening dat de criminaliteit in Nederland de afgelopen jaren is toegenomen en zal blijven toenemen.	3	-1	0	2	-1
8	In mijn omgeving komt regelmatig verloedering (graffiti, zwerfvuil en vernielingen) voor.	1	2	-2	-3	3
4	In mijn omgeving komt regelmatig overlast voor.	1	1	-5	-5	5
12	In mijn omgeving komt regelmatig criminaliteit voor.	1	3	-4	-5	5

5.3 Beleving C: Angstige communitaristen

Angstige communitaristen ervaren het leven in de Nederlandse samenleving als onzeker (#2): *'Tegenwoordig is er steeds minder zekerheid in de samenleving. De zekerheden die er waren, door de overheid genomen, worden ook steeds minder.'* Doordat mensen meer op zichzelf zijn gericht, is het leven in de maatschappij anoniemer geworden (#54): *'Het individu lijkt steeds belangrijker te worden, daarom let men minder op anderen'*. Ze vinden het echter wel belangrijk dat mensen in een (woon)omgeving elkaar kennen: *'Zodra een gezicht een naam heeft en personen elkaar kennen ontstaat er een band. Deze band zorgt voor een verantwoordelijkheidsgevoel. We moeten weer met elkaar leven en niet om elkaar heen.'*

Ook zijn ze van mening dat er een afname van normen en waarden in de samenleving is (#47). In vergelijking met de andere factoren zijn ze angstiger, bijvoorbeeld in het donker (#22) en in een onbekende omgeving (#27): *'Als ik ergens kom waar ik niet bekend ben, voel ik me niet op mijn gemak'*. Ze wonen in een omgeving waarin ze zich prettig voelen (#15) en signaleren daar geen criminaliteit (#12), overlast (#4) of verloedering (#8): *'Ik heb het gevoel dat ik in een veilige buurt woon, dat is voor mij heel belangrijk'*. Ze maken zich zorgen over criminaliteit als probleem in de samenleving (#10): *'Omdat het lijkt of er steeds meer mensen zonder geweten lijken rond te lopen die om niets of een paar tientjes al mishandelen, neersteken of zelfs moorden.'* Ze vinden criminaliteit en asociaal gedrag onacceptabel (#23) en proberen risico's zoveel mogelijk te voorkomen (#48).

5.4 Beleving D: Bezorgde toeschouwers

Bezorgde toeschouwers zijn bezorgd over criminaliteit als probleem in de samenleving (#10), maar zijn tevreden met de omgeving waarin ze wonen (#25). Ze signaleren nagenoeg geen overlast (#4), verloedering (#8) of criminaliteit (#12) in hun omgeving en geven aan dat men elkaar in de buurt vertrouwt en iets voor elkaar en de samenleving over heeft (#15): *'In mijn omgeving zie ik hoeveel het in positieve zin doet als je actief naar elkaar omkijkt, elkaar vertrouwen geeft en je nek uitsteekt'*.

Ze hebben vertrouwen in de overheid en politie (#53), maar ze zijn wel van mening dat de criminaliteit de afgelopen jaren in Nederland is toegenomen en

Figuur 6. Non-averse specialisten (E)

#	Stelling	Positie				
		A	B	C	D	E
4	In mijn omgeving komt regelmatig overlast voor.	1	1	-5	-5	5
12	In mijn omgeving komt regelmatig criminaliteit voor.	1	3	-4	-5	5
53	Ik heb er vertrouwen in dat de politie en overheid echt iets tegen de criminaliteit doen.	-1	2	2	1	4
23	Criminaliteit en ander asociaal gedrag zijn onacceptabel en moeten zoveel mogelijk worden voorkomen en worden aangepakt.	5	5	5	5	0
47	Er is een afname van normen en waarden in onze samenleving waardoor men minder rekening met elkaar houdt.	5	1	4	4	0
39	Ik streef naar zoveel mogelijk veiligheid in onze samenleving	3	3	1	2	-2
19	Risico's en gevaar moeten voor iedereen in onze samenleving worden uitgesloten.	1	0	-1	0	-5

verwachten dat dit zal blijven toenemen (#37). Daarnaast zijn ze van mening dat er een afname van normen en waarden in de samenleving is (#47): *'Medemensen zijn meer op zichzelf gericht. Er wordt minder rekening gehouden met de ander. Eigen rechten prevaleren boven die van de ander.'* Criminaliteit en ander asociaal gedrag vinden ze onacceptabel (#23) en ze zijn van mening dat mensen die dit gedrag vertonen hard moeten worden aangepakt (#13). Want mensen die dit gedrag vertonen houden zichzelf volgens hen onvoldoende in de hand (#43): *'Een ieder moet zo leven dat een ander persoon geen last of hinder heeft van het gedrag van een ander persoon. Je moet een ander niet tot last zijn.'*

5.5 Beleving E: Non-averse specialisten

Non-averse specialisten geven aan dat ze criminaliteit en ander asociaal gedrag niet direct onacceptabel vinden (#23): *'Ik denk dat gevaar en risico's nooit helemaal uitgesloten kunnen worden en dat zou je ook niet moeten willen, want dan zou er sprake zijn van een gesloten, supergecontroleerde maatschappij. Criminaliteit is een onderdeel van een open samenleving.'*

Ook vindt men niet direct dat personen die dit antisociale gedrag vertonen moeten worden aangepakt (#13) of dat ze zich onvoldoende in de hand houden (#43). Ze zijn niet van mening dat risico's zoveel mogelijk moeten worden uitgesloten (#19) en waarschuwen zelfs voor ongewenste effecten van een dergelijke aanpak: *'Het uitsluiten van risico's is een utopie en mag geen stoel van het veiligheidsbeleid zijn. Zouden we als samenleving daar wel naar streven, dan creëren we een dwangbuis van preventie.'* Ze maken zich zorgen over criminaliteit als probleem in de samenleving (#10), maar zijn niet van mening dat er een afname van normen en waarden in de samenleving is (#47): *'Ik vind de normen-en-waarden-discussie overtrokken. De samenleving verandert voortdurend, maar dat is niet hetzelfde als verloederen.'* Ze vinden wel dat men zich in onze samenleving steeds meer op zichzelf is gaan richten (#54). Alle respondenten die tot deze factor behoorden, waren 'experts' op het gebied van sociale onveiligheid: ze werkten op hogere beleidsfuncties bij politie en gemeenten.

Figuur 7. Gedeelde perspectieven

#	Stelling	Positie				
		A	B	C	D	E
23	Criminaliteit en ander asociaal gedrag zijn onacceptabel en moeten zoveel mogelijk worden voorkomen en worden aangepakt.	5	5	5	5	0
47	Er is een afname van normen en waarden in onze samenleving waardoor men minder rekening met elkaar houdt.	5	1	4	4	0
54	Omdat men zich in onze samenleving steeds meer op zichzelf richt, voelt men zich minder verantwoordelijk voor elkaar en is men steeds anoniemer in de samenleving.	4	1	5	2	4
2	Ik ervaar het leven in onze samenleving als onzeker.	-2	-2	2	-4	1
18	Ik denk dat het mogelijk is dat ik het komende jaar zelf het slachtoffer van criminaliteit word.	0	1	0	-1	1
14	Ik ervaar angst om zelf het slachtoffer van criminaliteit te worden.	-2	-4	0	-3	-1
10	Ik maak mij zorgen over criminaliteit als probleem in onze samenleving.	3	0	3	3	2

5.6 Gedeelde perspectieven

Doordat de ‘non-averse specialisten’ (E) sterk afwijken van de andere belevingen, zijn ze bij deze analyse van gedeelde perspectieven buiten beschouwing gelaten. De nu volgende analyse richt zich dus enkel op de belevingen ‘ontstemde bewoners (A)’, ‘onbezorgde libertaristen (B)’, ‘angstige communitaristen (C)’ en ‘bezorgde toeschouwers (D)’.

Opvallend is dat deze belevingen in sterke mate de opvatting delen dat criminaliteit en ander asociaal gedrag onacceptabel zijn en zoveel mogelijk tegengegaan moeten worden (#23). Daarnaast signaleert men in deze belevingen twee verschillende sociale veranderingen met negatieve gevolgen: een afname van normen en waarden (#47) en individualisering (#54). Men beschouwt – met uitzondering van de ‘angstige communitaristen (C)’ – de samenleving echter niet als onzeker. Men is ook relatief weinig bezig met de mogelijkheid om het komende jaar slachtoffer van criminaliteit te worden (#18) en is daar zeker niet angstig voor (#14). Wat overheerst, is dat men zich zorgen maakt over criminaliteit als probleem in de samenleving (#10).

6 Conclusie en discussie

Wat kunnen we uit deze Q-studie naar subjectieve sociale onveiligheid concluderen? In wetenschappelijke zin constateren we dat de eerder veronderstelde diversiteit in subjectieve sociale onveiligheid daadwerkelijk *empirisch* is aangetroffen (Vanderveen 2006). Daarnaast hebben we bewijs gevonden voor de hypothese dat de opvattingen van experts en leken ook ten aanzien van sociale onveiligheid verschillen (Wildavsky & Dake 1990). Naast wetenschappelijke verrijking vormen de resultaten van deze studie ook een handreiking aan professionals om burgers in hun verschillende belevingen van sociale onveiligheid te kunnen benaderen. Het beeld van een angstige samenleving lijkt niet van toepassing te zijn. Om die reden spreken we van onbehagen in de samenleving. Mensen signaleren verande-

ringen vanwege individualisering, meer in het bijzonder met betrekking tot normen en waarden. En zij maken zich zorgen over de maatschappelijke gevolgen van deze veranderingen. Zij lijken dit echter niet bewust om te zetten in onzekerheid over het leven in de hedendaagse samenleving (Gray e.a. 2011).

Mensen lijken sociale onveiligheid vooral op de samenleving te betrekken (Van Noije 2010), ook wanneer ze dit in hun eigen omgeving signaleren. Men lijkt relatief weinig bezig te zijn met kansen op en gevolgen van persoonlijk slachtofferschap. Dit weerlegt opnieuw het beeld van een angstige samenleving (Ditton e.a. 1999). Er lijkt immers meer sprake te zijn van zorgen over de morele gesteldheid van de samenleving (Van Stokkom 2010; Jackson 2006). Deze zorgen uiten zich onder andere in moreel onbehagen en risicoaversie.

Opvallend is namelijk dat men in sterke mate de opvatting deelt dat criminaliteit en ander asociaal gedrag onacceptabel zijn. Men vindt dat deze gedragingen zoveel mogelijk tegengegaan moeten worden. Dit onderschrijft het maatschappelijk verwerpingssignaal van criminaliteit (Van der Wurff 1992) en duidt op het maatschappelijk verwerpen van ruwe omgangsvormen en onaangepast gedrag als bedreigingen van de solidaire omgang (Van Noije & Wittebrood 2010). Niet angst voor slachtofferschap, maar moreel onbehagen lijkt daarmee een adequate uitleg voor de maatschappelijke beleving van sociale onveiligheid te vormen.

Deze studie naar verschillende belevingen van sociale onveiligheid werpt dus ook een verhelderend licht op de algehele maatschappelijke beleving van sociale onveiligheid. Onder subjectieve sociale onveiligheid lijkt een gedifferentieerde wereld aan maatschappelijke bezorgdheid schuil te gaan. Dit vormt wederom een argument om bedachtzaam om te gaan met de resultaten van onderzoek met een beperkte conceptualisering en operationalisering van subjectieve sociale onveiligheid (o.a. Vanderveen 2006).

Om misvattingen rond subjectieve sociale onveiligheid tegen te gaan, blijft aanvullend onderzoek naar de diepgang van dit gevoelige thema gewenst. Hiervoor kunnen bijvoorbeeld de aangetroffen verschillende belevingen van sociale onveiligheid op hun relatieve verdeling over een grote populatie worden getoetst (Danielson 2009). Maar het is voor vervolgonderzoek naar onveiligheidsbeleving bovenal van belang om conceptueel te verbreden (o.a. Pleysier 2010) en meerdere subvarianten van onveiligheidsbeleving in het onderzoek op te nemen (Boers e.a. 2008). Ook dienen onderzoekers van onveiligheidsbeleving zich te verhouden tot de daadwerkelijke, onderbewuste werking van hedendaagse diffuse angsten en onzekerheden onder respondenten (o.a. Lupton 2000).

De bevindingen van deze studie hebben ook sterke implicaties voor overheidsbeleid. Want moreel onbehagen vraagt om een ander antwoord dan angst voor slachtofferschap. De burgers lijken ten diepste niet om daadkrachtige geruststelling te vragen: zij zijn immers niet angstig. Zij lijken het openbaar bestuur meer om verduidelijking of bevestiging en misschien zelfs wel herijking van maatschappelijke grenzen en omgangsvormen te vragen. Dit alles vraagt erom nog eens goed naar de evidente roep om veiligheid te luisteren. Misschien heeft het volume de boodschap wel overschreeuwd.

Bijlage 1: De Q-set

1. De politiek, overheid en politie zijn verantwoordelijk voor het voorkomen en aanpakken van criminaliteit en andere vormen van asociaal gedrag.
2. Ik ervaar het leven in onze samenleving als onzeker.
3. Als ik het slachtoffer van criminaliteit zou worden, zou ik de onzekerheid over de uitkomst van de situatie als het ergst ervaren.
4. In mijn omgeving komt regelmatig overlast voor.
5. Als ik het slachtoffer van criminaliteit word, ben ik tegen eventuele schade verzekerd. Daarom voel ik mij ook niet verantwoordelijk in het voorkomen van criminaliteit.
6. Ik ben ontevreden over de sociale problemen in onze samenleving.
7. Als ik het slachtoffer van criminaliteit zou worden, zou ik mijn verlies van controle over de situatie het ergste vinden.
8. In mijn omgeving komt regelmatig verloedering (graffiti, zwerfvuil en vernielingen) voor.
9. Ik ervaar geen eigen verantwoordelijkheid in het voorkomen van criminaliteit.
10. Ik maak mij zorgen over criminaliteit als probleem in onze samenleving.
11. Als ik het slachtoffer van criminaliteit zou worden, verwacht ik daar eventueel ook positieve gevolgen van.
12. In mijn omgeving komt regelmatig criminaliteit voor.
13. Mensen die door hun gedrag risico's voor andere mensen veroorzaken, moeten worden aangepakt.
14. Ik ervaar angst om zelf het slachtoffer van criminaliteit te worden.
15. In mijn omgeving vertrouwt men elkaar, ziet men naar elkaar om, heeft men iets voor elkaar over en wil men iets voor de samenleving betekenen.
16. Het leven is onzeker. Daarom moeten zo veel mogelijk risico's worden uitgesloten.
17. Als ik het slachtoffer van criminaliteit zou worden, zal ik mij de meeste zorgen maken over de financiële gevolgen.
18. Ik denk dat het mogelijk is dat ik het komende jaar zelf het slachtoffer van criminaliteit word.
19. Risico's en gevaar moeten voor iedereen in onze samenleving worden uitgesloten.
20. Als ik het slachtoffer van criminaliteit zou worden, zal ik mij het meest zorgen maken over de gevolgen voor mijn familie, vrienden en goede bekenden.
21. Ik maak mij zorgen over de snelheid waarmee mijn omgeving van samenstelling verandert door de vele verhuizingen en/of de komst van mensen van buitenlandse afkomst.
22. Als ik, bijvoorbeeld door duisternis, weinig overzicht over mijn omgeving heb, ben ik angstig.
23. Criminaliteit en ander asociaal gedrag zijn onacceptabel en moeten zoveel mogelijk worden voorkomen en worden aangepakt.
24. Als ik het slachtoffer van criminaliteit zou worden, zou ik mij het meest zorgen maken over de gevolgen voor mijzelf.

25. De kwaliteit van de woningen, de lokale woonomgeving, sociale voorzieningen en het toekomstperspectief van mijn omgeving vind ik goed.
26. Ik ben angstig als er onbekende personen in mijn omgeving zijn.
27. In een onbekende omgeving ben ik angstiger dan in bekende omgevingen, zoals bijvoorbeeld mijn woonomgeving.
28. Ik ervaar het nemen of lopen van risico's ook deels als positief (spannend).
29. Mensen geven mij over het algemeen niet het respect en de vrijheid die ik verdien, daarom ben ik angstig voor criminaliteit.
30. Veel van wat er in het leven gebeurt, is vooraf vastgelegd en ik heb daar weinig invloed op.
31. Ik heb voldoende geld en/of andere mogelijkheden om mij tegen criminaliteit en de gevolgen ervan te beschermen.
32. De overheid en politie schieten tekort in het aanpakken van criminaliteit en asociaal gedrag.
33. In de ideale wereld zouden bevelen van autoriteiten als de overheid en de politie worden opgevolgd.
34. Ik schat mijn kans om het slachtoffer van criminaliteit te worden groot in doordat ik mijzelf kwetsbaar inschat.
35. Ik streef naar zo veel mogelijk vrijheid in onze samenleving.
36. In de ideale wereld zouden macht en welvaart eerlijk over de mensen zijn verdeeld.
37. Ik ben van mening dat de criminaliteit in Nederland de afgelopen jaren is toegenomen en zal blijven toenemen.
38. Wanneer ik in een stressvolle situatie zit, ben ik erop gericht het probleem te negeren.
39. Ik streef naar zoveel mogelijk veiligheid in onze samenleving
40. In de ideale wereld doet iedereen wat hij of zij zelf wil, elke regel en controle daarop beperkt die vrijheid.
41. Doordat mensen in mijn omgeving het slachtoffer van criminaliteit zijn geworden, denk ik dat de kans groot is dat mij dit ook een keer zal overkomen.
42. Wanneer ik in een stressvolle situatie zit, ben ik erop gericht het probleem aan te pakken.
43. Criminaliteit en asociaal gedrag zijn in onze samenleving onacceptabel, mensen die dit veroorzaken houden zichzelf onvoldoende in de hand.
44. Ik ben voortdurend alert om niet zelf het slachtoffer van criminaliteit te worden.
45. Omdat ik zelf eerder het slachtoffer van criminaliteit ben geworden, denk ik dat de kans groot is dat mij dit nog een keer zal overkomen.
46. Wanneer ik in een stressvolle situatie zit, ben ik erop gericht mijn emoties in de hand te houden.
47. Er is een afname van normen en waarden in onze samenleving waardoor men minder rekening met elkaar houdt.
48. Ik probeer risico's zoveel mogelijk te voorkomen.
49. Ik ben van nature angstig aangelegd.
50. Ik heb het gevoel dat er in onze samenleving bedreigingen zijn die zomaar kunnen toeslaan.

- 51. Doordat de samenleving onoverzichtelijker en ingewikkelder is geworden, ervaar ik meer onzekerheid dan voorheen.
- 52. Doordat er in de samenleving grotere verschillen tussen groepen burgers zijn ontstaan en er meer vrijheid is om zelf te bepalen wat je doet, zoek ik meer naar veiligheid en zekerheid.
- 53. Ik heb er vertrouwen in dat de politie en overheid echt iets tegen de criminaliteit doen.
- 54. Omdat men zich in onze samenleving steeds meer op zichzelf richt, voelt men zich minder verantwoordelijk voor elkaar en is men steeds anoniemer in de samenleving.
- 55. Er is minder controle en vertrouwen in onze samenleving dan voorheen.
- 56. Doordat het economisch slechter gaat, denk ik dat ik eerder slachtoffer van criminaliteit zal worden dan voorheen.

Bijlage 2: Verdeling van respondenten over selectiestructuur

Categorie	Leeftijd				Etniciteit		Politieke oriëntatie			Economische positie			Sociaal economische status omgeving			Levensstijl			Mediagebruik			
	18-30 jaar	30-45 jaar	45-65 jaar	65+ jaar	Autochtoon	Westerse allochtoon	Niet-westerse allochtoon	Links	Midden	Rechts	Beneden modaal	Modaal	Boven modaal	Achterstand	Neutraal	Geen achterstand	Actief	Neutraal	Niet actief	Commercieel	Neutraal	Niet-commercieel
Man-Expert (N=25)	5	9	10	1	18	4	3	8	9	8	1	2	22	2	1	22	11	10	4	8	8	9
Vrouw-Expert (N=21)	8	10	3	0	14	6	1	9	7	5	3	9	9	4	4	13	18	2	1	6	6	9
Man-Leek (N=28)	11	6	7	4	24	2	2	8	12	7	14	8	6	4	9	15	18	9	1	9	11	8
Vrouw-Leek (N=23)	8	5	8	2	18	2	3	16	4	3	12	7	4	3	4	16	14	8	1	11	6	6
Totaal (N=97)	32	30	28	7	74	14	9	41	32	23	30	26	41	13	18	66	61	29	7	34	31	32

Literatuur

Aharoni, Y. (1981) *The no-risk society*. Catham: Catham House Publishers, inc.

Boers, J., R. van Steden & J.C.J. Boutellier (2008) Het effect van positieve en negatieve factoren op veiligheidsbeleving. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 7(3), 34-52.

Boutellier, J.C.J. (2005) [2002] *De veiligheidsutopie. Hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*. Den Haag : Boom Juridische uitgevers (3e druk).

Brown, S.R. (1980) *Political subjectivity. Applications of Q methodology in political science*. Yale University Press.

Brown, S.R. (1993) A primer on Q methodology. *Operant Subjectivity*, 16(3/4), 91-138.

Danielson, S. (2009) Q method and surveys. Three ways to combine Q and R. *Field Methods*, XX (X), 1-19.

- Ditton, J. & S. Farrall (2000) *The fear of crime*. Aldershot/Ashgate: The International Library of Criminology, Criminal Justice & Penology.
- Ditton, J., J. Bannister, E. Gilchrist & S. Farrall (1999) Afraid or angry? Recalibrating the 'fear' of crime. *International Review of Victimology*, 6(2), 83-99.
- Douglas, M. (1992) *Risk and blame. Essays in cultural theory*. London/New York: Routledge.
- Elchardus, M., S. de Groof & W. Smits (2005) Rationele angst of collectieve voorstelling van onbehagen. Een vergelijking van twee paradigma's ter verklaring van onveiligheidsgevoelens. *Mens & Maatschappij*, 80(1), 48-68.
- Exel, N.J.A. van, G. de Graaf & P. Rietveld (2005) Getting from A to B. Operant approaches to travel decision making inert or reasoned? *Operant Subjectivity*, 27(4), 194-216.
- Garland, D. (2006) [2001] *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*. Oxford : Oxford University Press.
- Graaf, G. de (2005) Veterinarians' discourses on animals and clients. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 18, 557-578.
- Graaf, G. de (2011) The loyalties of top public administrators. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 21(2), 285-306.
- Graaf, G. de & N.J.A. van Exel (2009) *Q-methodology. A sneak preview*. Via www.qmethodology.net.
- Gray, E., J. Jackson & S. Farrall (2011) In search of the fear of crime. In: Gadd, Karstedt & Messner (eds.), *Sage handbook of criminological research methods*. Sage, London, 268-281.
- Groof, S. de (2006) Het (on)grijpbare onveiligheidsgevoel. *Tijdschrift voor Criminologie*, 48(1), 19-34.
- Hajer, M. & M. Schwarz (1997) Contouren van de risicomaatschappij. In: U. Beck (red.), *De wereld als risicomaatschappij*. Amsterdam: de Balie, 7-22.
- Hale, C. (1996). Fear of crime. A review of the literature. *International Review of Victimology*, 4, 79-150.
- Herrewegen, E. van den (2011) Help! De burgers voelen zich onveilig! Constructies en bronnen van veiligheidsbeleving bij burgers. In: Gunther Moor e.a. (red.), *Burgerparticipatie*. (Cahiers Politiestudies, 2, 19). Antwerpen: Maklu, 27-50.
- Hollway, W. & T. Jefferson (1997) The risk society in an age of anxiety. Situating the fear of crime. *British journal of sociology*, 78(2), 255-266.
- Hummelsheim, D., H. Hirtenlehner, J. Jackson & D. Oberwittler (2011) Social insecurities and fear of crime. A cross-national study on the impact of welfare state policies on crime-related anxieties. *European sociological review*, 27(3), 327-345.
- Jackson, J. (2002) *The fear of crime. An analysis and development of theory and method*. University of London: London School of Economics and Political Science.
- Jackson, J. (2006) Introducing fear of crime to risk research. *Risk Analysis*, 26(1), 253-264.
- Lupton, D. (2000) Part of living in the late twentieth century. Notions of risk and fear in relation to crime. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 33(1), 21-36.
- Lupton, D. & J. Tulloch (2002) Risk is a part of your life. Risk epistemologies among a group of Australians. *Sociology*, 36(2), 317-334.
- Marris, C. & I. Langford (1996) No cause for alarm. *New scientist*, 28, 36-39.
- Mythen, G. (2004) *A critical introduction to the risk society*. London: Pluto Press.
- Noije, L. van (2010) Het gevoel van onveiligheid. In: J. den Ridder, L. van Noije & E. Steenvoorden, *Continu onderzoek burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010/3*. Den Haag: SCP, 14-22.
- Noije, L. van & K. Wittebrood (2010) What is fear of crime and how is it determined? A review of the literature. In: *CPSI: Changing perceptions of security and interventions* (7th EU framework programme), via www.tno.nl/.

- Oppelaar, J. & K. Wittebrood (2006) *Angstige burgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Pleysier, S. (2010) 'Angst voor criminaliteit' onderzocht. Den Haag: Boom Juridische uitgeverij.
- Pleysier, S. (2011) Over objectieve en subjectieve onveiligheid. En de (on)zin van het rationaliteitsdebat. *Tijdschrift voor veiligheid*, 10(4), 24-40.
- Ponsaers, P. (2003). De parabel van de broken windows theory. Community (oriented) policing en buurtgerichtheid. In: J. Van Erck (red.), *Externe oriëntering van de politie. Gemeenschapsgerichte politiezorg*. Brussel: Politeia, 7-27.
- Schnabel, P. (2000) Een sociale en culturele verkenning. In: Sociaal en Cultureel Planbureau (2000), *Trends, dilemma's en beleid. Essays over ontwikkelingen op lange termijn*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 9-22.
- Scott, A. (2000) Risk society or angst society? In: B. Adam, U. Beck & J. van Loon (eds.), *The risk society and beyond*. London: Sage publications, 33-46.
- Sjöberg, L. (2000) Factors in risk perception. *Risk Analysis*, 20(1), 1-11.
- Slovic, P. (ed.) (2000) *The perception of risk*. London: Earthscan Publications.
- Spithoven, R. (2011) *Niet bang maar onzeker*. Amsterdam: VU FSW Dynamics of Governance.
- Spithoven, R. (2012) Niet bang maar onzeker. In: P. Ponsaers e.a. (red.), *CPS Scriptieprijs 2012. Niet bang maar onzeker*. Antwerpen/Apeldoorn: Maklu, 13-140.
- Stephenson, W. (1953) *The study of behavior. Q-technique and its methodology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stokkom, B.A.M. van (2010) *Wat een hufter!* Amsterdam: Boom.
- Svendsen, L. (2007) *A philosophy of fear*. London: Reaktion Books.
- Terpstra, J. (2009) Nodale sturing van veiligheid en lokale veiligheidsnetwerken. *Justitiële verkenningen*, 35(1), 113-126.
- Terpstra, J. & K. van der Vijver (2005) De veiligheid in Nederland. Het onveiligheidscomplex. In: Arentsen & Trommel (red.), *Moderniteit en overheidsbeleid. Hardnekkige beleidsproblemen en hun oorzaken*. Bussum: Coutinho, 133-153.
- Vanderveen, G.N.G. (2004) Meten van onveiligheid. In: E.R. Muller (red.), *Veiligheid. Studies over inhoud, organisatie en maatregelen*. Alphen aan den Rijn: Kluwer, 71-124.
- Vanderveen, G.N.G. (2006) *Interpreting fear, crime, risk and unsafety*. Den Haag: Boom Juridische uitgeverij.
- Vanderveen, G.N.G., S. Pleysier & W. Rodenhuis (2011) Meten van onveiligheid. In: W. Stol e.a. (red.), *Basisboek integrale veiligheid*. Den Haag: Boom Lemma, 89-102.
- Vaus, D. de (2001) *Research design in social research*. London: Sage.
- Watts, S. & P. Stenner (2005) Doing Q-methodology. Theory, method and interpretation. *Qualitative Research in Psychology*, 2, 67-91.
- Wildavsky, A. & K. Dake (1990) Theories of risk perception: Who fears what and why? *Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, 119(4), 41-60.
- Wurff, A.W.I.M. van der (1992) *Aard en achtergronden van onveiligheidsgevoelens in de woonomgeving*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.